

**ВИСШЕТО ХУМАНИТАРНО И СОЦИАЛНОНАУЧНО ОБРАЗОВАНИЕ В
УСЛОВИЕ НА КРИЗА – НОВ ПОДХОД ИЛИ УЛИЦА БЕЗ ИЗХОД? ОПИТ ЗА
АКТУАЛНА „РЕПЛИКА“ НА ИДЕИТЕ НА Х.Р. ЯУС¹**

Борис МАНОВ

ЮЗУ „Неофит Рилски“, България

E-mail: bmanov@swu.bg

**THE HIGHER HUMANITIES AND SOCIAL-SCIENTIFIC EDUCATION IN A CRISIS - A
NEW APPROACH OR A DEAD END? AN ATTEMPT TO UPDATE A “REPLICA“ OF HANS
ROBERT JAUSS 'S IDEAS**

Boris MANOV

South-West University „Neofit Rilski“, Bulgaria

E-mail: bmanov@swu.bg

ABSTRACT: The article develops two problem areas: The first substantiates the thesis that the basis of the “problems“ of the educational process in higher humanitarian education is not the Covid-19 pandemic crisis. This basis lies in the new historical (“human“) situation of the early 21st century. This situation requires the development of modern theoretical models in the humanities and social sciences and a new “propaedeutic“ model for their study. This new model must reject the traditions of “remembering“ and “reproducing“ a certain amount of information by students and provoke their active participation in the educational process.

In addition, views on the “secondary“ and / or even the “death“ of humanitarian and social knowledge are asserted. That is why this study, especially at the university, is somehow isolated within the educational space.

The second problematic area deals with the question of the essence, content and heuristic-propaedeutic possibilities of the reflexive synoptic paradigmatic approach. The position that the paradigmatic approach overcomes the extremes of the other two main approaches in the reflective methodology of scientific knowledge: philosophical-methodological historicism and contextualism is defended by uniting them in a new “synoptic“ “philosophical-contextual“ approach.

This view does not allow to present the theory and history of humanitarian and social knowledge as the “chronology“ of its existence, nor only as a linear cumulative process of accumulation of ideas or a set of separate “contextual“ analytical texts, but as a “reconstruction“ which presents a theoretical model of the dialectical “becoming“ of the history and theory of humanitarian and social-scientific thought. This model is the means by which the methodological activity and heuristics of the “synoptic“ paradigmatic approach are “verified“, finding expression not only in the elaboration of the general explanatory scheme, but also in revealing the content of the separate theories, which gives huge opportunities for realization not of “reproducing“, but of “mental“, “creative“ research and educational process.

KEYWORDS: paradigmatic approach, higher education, crisis, humanities and social sciences

Конкретният повод за настоящата статия е тревогата, която породила у мен „проблемността“ на образователния процес във висшето хуманитарно и социалнонаучно образование, провокирана от пандемичната криза „COVID-19“. Размишлявайки над същността и

¹ Обръщането към Х. Р. Яус като „съавтор“ на настоящата статия е предизвикано от „обективния“ факт, че в неговото творчество открих един от малкото примери за предлагане на модел за „творчески“ образователен процес в хуманитарното висше образование, който в цялото изложение ще използвам и като доаргументиращ, и като илюстриращ предлаганите от мен идеи за излизане от кризата, в която се намира съвременното висше хуманитарно и социалнонаучно познание. „Репликата“ не е „противопоставяне“ или „отхвърляне“, а е „диалог“ с и „актуализиране“ на някои от най-иновативните моменти в постигнатото от видния хуманитарист Ханс Роберт Яус (1921-1997). Основанията за „реплика“ на идеите и дейността на Яус са и теоретични (литературната теория за „рецептивната естетика“), и исторически (необходимостта от „смяна на парадигмата“ в условията на криза на обществото), и пропедевтични (утвърждаването на нов образователен – „комуникативен“ – модел във висшето образование). Идеи и дейност, формулирани и свързани с работата му като университетски преподавател и изследовател, намерили най-цялостна проява в дейността на изследователската група „Поетика и херменевтика“, която включва представители на почти всички клонове на хуманитарното и социалното познание, и в изграждането на Университета в Костанц (Германия) като „модел“ за нов тип европейски хуманитарен образователен център. По-подробно за творчеството на Х.Р. Яус вж. Ангелов (2005).

причините за възникването на проблемната ситуация, стигнах до извод², до който вече бях стигнал по-рано в моята изследователска и преподавателска работа – че всъщност дълбоката основа на тази проблемност се намира в новата историческа („човешка“) ситуация от началото на двадесет и първото столетие. Съвременното човечество се намира в период на преход, в който се осъществява процес на всеобхватна „преоценка на ценностите“ и който извежда на преден план необходимостта от намирането на нови теоретични, методологични и практически основания и перспективи. Те се превръщат в основа за очертаването на нов „смисъл“ и „цели“ на човешкото съществуване. Както показва историята, изходни за това са повратите в методологията на научното познание, като особено значими за хуманитарните и социалните науки в това отношение са методологичните „взривове“ в последните сто – сто и петдесет години, които „избухват“ именно в такива периоди, изискващи „тотална преоценка на ценностите“. Сред тях можем да посочим: средата на XIX век (идеите на К. Маркс и Фр. Ницше в областта на съответно философията и социологията); периодът по време на и след Първата световна война (свързан с дейността на З. Фройд, М. Вебер, Б. Кроче, Ю. Тинянов и К. Ясперс в съответните области: философия, естетика и литературознание, психология, социология); периодът след Втората световна война, отразяващ идеите на П. Тейяр дьо Шарден във Франция и групата „Поетика и херменевтика“ в Германия в областта на философията и литературознанието; методологичният взрив на представителите на „Кеймбриджката школа“ в Англия, Х. Арндт и Л. Щраус в САЩ в областта на философията и политическите науки). Именно тези взривове обновяват не само „чистата“ наука, но обуславят и промяната на нейното място в обществото като цяло и в образователния процес – конкретно. Ето защо и настоящият „кризисно-революционен“ период не само предполага, но и изисква осъществяването на методологичен/-ни поврат/-и в научното познание и образованието.

1. Така формулираните необходимост и задача са свързани с изработването на нов, адекватен на съществуващите реалности пропедевтичен подход, което е един от най-трудните за решаване проблеми на човешкото познание и на неговото приложение в практиката на обществото. Изпълнението на тази задача е колкото актуално и наложително, толкова и сложно, както и поради това, че съвременното „постмодерно“, „комуникационно“ общество води към същностна промяна на мястото и ролята на „обучаваните“ в образователния процес. Тази промяна се проявява, както показва и ситуацията в българското училищно и университетско образование по време на кризата вследствие на COVID-19, във факта, че виртуалният образователен процес създава възможности и за „активно“ и „творческо“, и за „пасивно“ и „заимстващо“ от неограничените ресурси на виртуалния свят участие на обучаемите (и обучаващите ги) в него, този процес по редица причини (квалификация, информираност, социални връзки и др.) се наблюдава с пълна сила във висшето образование, включително в хуманитарното и социалното висше образование, където се съпровожда с утвърждаването на възгледи за „второстепенността“ и/или дори „смъртта“ на хуманитарното и социалното познание³, поради което се приема за напълно „естествено“, даже когато това не се обявява открито, да се гледа с пренебрежение към това познание, а неговото изучаване, особено в университета, да се „свира в ъгъла“ на образователното пространство. Факт, който лесно може

² Мисля, че характерът на статията - представяне на мои собствени „актуални“ размисления и идеи от предишни изследвания, и постигнатото в дългогодишната ми работа като учен и преподавател, както посочва и моят „задочен“ „партньор“ – Ханс Роберт Яус, в една от неговите статии, писана по подобен повод: „Historia calamitatum et fortunatum merum. или: смяна на парадигмата в литературознанието“ (Яус, 1998, с.7 – 8), ми дават основание „вместо фиктивната ние-форма“, да използвам „реалната аз-форма“ в настоящото изложение.

³ Теза, която периодично се повтаря в периоди на криза, като „типични“ и „крайни“ прояви са позицията за „смъртта“ на „политическата философия“: „Може да се каже – изтъква той, – че в настоящия момент политическата философия е мъртва“ (Ласлет, 1956, р. vii). Сходно е и казаното от Х. Р. Яус за отхвърлянето на теоретичното литературознание като исторически „дискредитирано“ и нямащо място в модерната филология и естетика (Яус, 1998, с. 9, 27) или: смяна на парадигмата в литературознанието, както и че „литературната история е на път да изчезне и от университетските разписи на лекциите“ (Яус, 1998, с. 9, 27; вж. и „Литературната история като провокация към литературознанието“; и двете статии в Яус, 1998, с. 9, 27).

да бъде „илюстриран“ с мястото на курсовете по хуманитарните и социалните дисциплини в университетските учебни планове и с открито провежданата политика и във вътрешен, и в международен план, насочена към „окастриянето“ на дървото на хуманитарното и социалното познание.

Следователно въпросът за подхода, особено в „сегашната човешка ситуация“, въпреки на пръв поглед неговата абстрактност, всъщност има изключително висока практическа значимост⁴ най-малко поради две същностни причини: първо, защото е свързан с това с какви методи, как и на какво ще бъдат учени студентите; дали да възпроизвеждат готови и до голяма степен неразбираеми, по този начин и безсмислени за тях знания, или ще се им се дава „ключ“, който да им помогне да четат, мислят и разбират самостоятелно изучаваните научни дисциплини. Именно тук се намира скритата зад очевидната практика възможност, особено силно проявяваща се в условията на „дистанционното“ или „виртуалното“ обучение в електронна среда и в перспективата за формиране на образователен модел от „нечетящи“ обучаеми, възможност, която да създаде модел, насочен към развитието на техния интелект и към изграждането им не само като „учещи“, но преди всичко като „мислещи“ личности.⁵ Същото важи с не по-малка сила и за преподавателите и „изследователите“. Единият вариант е да поемат по пътя на „традицията“ и да създават поредните „компендиуми“, допълнени тук-там с избрани по незнание какви критерии „знания“ – истории, теории, автори и произведения („източници“), другият – да определят свой „хоризонт“⁶ на структуриране, прочит и преподаване на научните идеи. Втората причина е не по-малко важна, тъй като е свързана със „съдбата“ както на хуманитаристиката, така и на съвременния човек, защото запазването на съществуващия образователен модел, даващ едностранно предимство на „технизма“ в образованието и обричащ на „остракиране“ хуманитарните и социалните дисциплини и специалности, е „бременен“ с дехуманизация, неграмотност, липса на самостоятелност в мисленето и поведението, „киборгизация“ и тотално отчуждение между членовете на обществото.

2. Освен очертаните „външни“ социални и методологични детерминанти, съществуват и „вътрешни“, проявяващи се главно в това, че „по същество“ въпросът за изучаването на хуманитарните и социалните науки не се експлицира като самостоятелен и значим теоретичен и методологичен проблем, решаването на който „предопределя“ същността и характера на този процес във висшите училища. В резултат се достига до ситуацията, при която, както посочва Х. Яус, „не се обръща внимание на теориите“, чрез които би могло да се „легитимира“ мястото на хуманитарните дисциплини (литературознанието и естетиката) в образователния процес, а в изложението на изучавания „материал“ се разчита на „авторитета“ на „научните ръководители“⁷ и се следва „хронологията“ на поява на една или друга „теория“ или „концепция“⁸ в историята

⁴ Решаването на този въпрос е от принципно значение, тъй като той дава възможност за определяне на посоката и целта на научното изследване или на образователния процес. В този план в „Предговора“ към първото издание на том първи на „Капиталът“ Карл Маркс, след като прави уговорката, че във всяка наука „всяко начало е мъчно“, посочва, че един от най-значимите „изходни“ въпроси е този за определянето на подхода на изследването, особено в хуманитарното познание, където „не могат да послужат нито микроскопът, нито химическите реактиви“, а „силата на абстракцията трябва да замени и двете“, поради което само на „непосветения ще се стори“, че изясняването на този въпрос „се върти около умувания и дреболии“ (Маркс, 1985, с. 302).

⁵ В този план Х. Яус посочва, че за да бъде ефективно обучението в университетите, трябва да се основава на подходи, които да стимулират самостоятелното мислене, защото в противен случай на „традиционния“ образователен подход докторантът филолог например се сблъсква „при всяко произведение на световната литература с планина от интерпретации на свои предшественици“, което прави невъзможно обхващането и самостоятелното осмисляне на изследваните текстове, и ако докторантът не се отличава с „гениалност“, би бил обречен да преповтаря известни истини и да прави „субективни тълкувания“ на прочетеното (Яус, 1998, с. 13).

⁶ Пак там, с. 20.

⁷ Пак там, с. 8.

⁸ „Литературната история в нейната най-обичайна форма“, изтъква Х. Р. Яус, „подрежда материала си в една линия според хронологията на големите автори“, при което според него „такова описание на литературата, което следва вече утвърден канон и просто подрежда в хронологичен ред живота и творчеството на писателите“, както и Гервинус е отбелязал, представлява „не теория, то не е дори нейният скелет“, а е „антикварно“ и „банално“ знание. (Яус, 1998, с.28 – 29)

на хуманитарното и социалнонаучното познание⁹. Така изучаваният материал се представя като съвкупност от отделни текстове без обединителен център, в него не се открива посока или ос, в която или около която да се изграждат и надграждат научните идеи. Ето защо в университетското образование тотално се насажда методиката на запаметяването и преповтарянето на „прочетеното“ от професора по време на лекциите или написаното по същия модел в съществуващите учебници.

Осъзнавайки в своята преподавателска работа необходимостта от промяна, както и на основата на научните си изследвания от периода на първото десетилетие на настоящия век, достигнах до извода, че възможен път за излизането от тази нерадостна ситуация, отговарящ на изискванията на комуникационно-творческата природа на съвременния образователен процес и на тези за създаването на нов „теоретичен“ и „пропедевтичен“ модел на изследването и изучаването на хуманитарните и социалните науки, е тяхното осъществяване през призмата на рефлексивния синоптичен парадигмален подход. Използването на този подход, както и моят собствен опит в областта на политологичното познание, и направеното от Х.Р. Яус, макар и на основата на друга, но близка методологична позиция, и в друга, но сродна по своя „преломен“ характер историческа ситуация в областта на литературознанието¹⁰, показват, че хуманитарното и социалното познание не е „мъртво“, че е възможно да се „прави“, и което е особено важно в контекста на виртуализацията на образователния процес във висшето училище, да се преподава, изучава и „използва“ ефективно и иновативно това познание.

3. Заслужава да се посочи, че прилагането на подобни пропедевтични подходи се отхвърля като непродуктивно от едно от основните рефлексивно-методологични направления в съвременната философия и методология на научното познание – контекстуализма, защото то води към идеята за намирането на „лесен“ път за изследване и изучаване на теорията и историята на познанието (Skinner, 1969). Смятам, че въпреки че такава вероятност по принцип е възможна в съществуващото „традиционно“ образование, използването на рефлексивния синоптичен парадигмален подход при изучаването на философията, филологията и социалните науки е свързано с коренно различна методология и методика, при която не се следва „хронологията“ на тяхното развитие, а представлява „реконструкция“ („възпроизвеждане“), като се представя теоретичен модел, отхвърлящ традициите на запомнянето на преподаването от обучаемите и провокиращ тяхното активно участие в образователния процес чрез акцентирание върху разкриването на „логиката“ на „ставането“ („изграждането“) на съдържанието на хуманитарното и социалнонаучното познание, а по този начин – и на „духа“ на това познание при изучаването му в университета.¹¹

4. Основата за създаването на този нов модел е прилагането на парадигмалния подход като „реконструкция“ на ставането на теоретичната система на дадена научна дисциплина. Идеята за изследване на научното познание, осъществено като „реконструкция“, е една от най-широко поддържаните и заедно с това оспорваните идеи в съвременната методологична литература. Причината за това се намира във факта, че осъществяването на „реконструкцията“, от една страна, предполага нов прочит, намеса на автора в реалния процес на изграждането на научното знание или на литературните произведения, което го прави логически подредено и съвременно (Rorty, 1984, pp. 49 – 76, p. 49, 71; Яус, 1998, с. 48 и сл.), а от друга – че така то застрашава със създаване на представа за това знание, която съществува само „в главата на нейния автор“ (Fodor, 2003, p. 1).

⁹ Тук ще посоча два показателни за българската ситуация примера в това отношение: за литературознанието – Панчева, Личева, Янакиева, М. (2005); за политологията и политическата философия – Янков (1999).

¹⁰ Яус, 1998.

¹¹ Контекстуализмът в лицето на К. Скинер например определя тази идея като една от „фаталните грешки“ на философско-методологичния подход, защото съществуването на „логика“ в развитието на научната мисъл, би „предопределяла“ същността и съдържанието на идеите в един или друг исторически период и би било „привнасяне“ на други смисли, на други значения на изследваните текстове. (Skinner, 1969, p. 5, 37, 50-51). Х. Р. Яус, напротив, вижда в разкриването на „логиката“ на развитието на познанието средство, което „дава възможност да бъде редуцирана обезсърчаващата комплексност на станалото безбрежно знание“, поради което то освен това е „нов и спестяващ усилия и време подход“, или „казано по-просто“, както се изразява самият Яус, „позволява да се спести преразход на работа“. (Яус, 1998, с. 11).

Въпреки съществуването на подобна, явно „крайна“ възможност, изработването на реконструктивни теоретични модели е мощен и ефективен методологичен механизъм за осъществяване на научни изследвания и за представяне на теоретичните системи в образователния процес. Това е така, поне по две причини: първо, защото „моделите“ на научното развитие създават „методологичния инструментариум“ за осъществяване на „рефлексивно“ обхващане на научното развитие, т.е. за неговата „рационална реконструкция“ през призмата на вътрешната ѝ динамика и логиката на тази динамика (Гинев, 1986, с.11,24); и второ, защото, както пише Б. Кроче, без основаването на рефлексивен теоретичен модел преподаването на теоретичното знание ще бъде или „емпирична хронология“ на „археологическите факти“, или „абстрактна метафизика“ на умозрителни построения (Кроче 1998, с. 91 – 101). В перспективата на литературознанието Х. Яус възприема и обосновава тази позиция като изтъква: „Литературното произведение не е съществуващ сам по себе си обект, който по всяко време изглежда по един и същи начин. То не е паметник, монологично разкриващ своята вечна същност. (...) Филологическото знание винаги се отнася до интерпретацията, която трябва да се стреми да рефлектира и да описва осъществяването на това познание като елемент на ново разбиране“, поради което това знание е „процес на естетическа рецепция и репродукция, който се осъществява чрез актуализация на литературните текстове от възприемащия читател, от размишляващия критик и от самия отново творещ писател“ (Яус, 1998, с. 48 – 49). Именно такава разбиране създава базата за изграждане на нов реконструктивен модел на изследването, изложението и преподаването на хуманитарните и социалните науки, към който трябва да се стреми съвременната иновативна хуманитаристика и който, както е представено в мои предишни публикации, се отличава със следните главни характеристики.

4.1.

Същността на този нов модел се намира в качествено различното от преобладаващото и свързано с възгледите на Томас Кун схващане (Кун, 1996, с. 9 – 17) и прилагане на парадигмалния подход в хуманитарното и социалнонаучното познание и образование.¹² Определящото в разбирането на парадигмалния подход, което, предлагам, е формулирането и използването на ново разбиране на парадигмите, основаващо се не на социолого-политическия, а на епистемологико-методологичния подход, според който те се разглеждат като най-общи мисловни „матрици“, определящи познавателния „код“ на обяснение и осмисляне¹³ на „човешките“, социалните и познавателните явления и процеси. Така парадигмите не са свързани с някаква конкретна научна или социална общност в определен конкретно ограничен исторически момент, както е при Кун, а изграждат модела („образец“) ¹⁴, който се възприема (съзнателно или интуитивно) като естествено подразбиращ се и всеобщо задължителен, и очертават „крайните“ основания на механизмите, чрез които се постига разбирането на съществуващото. В техните концептуални рамки се разполага многообразието от подходи при

¹² Т. Кун, въпреки известна промяна в късните му произведения, ограничава приложението на парадигмалния подход до естественонаучното познание. Тази негова позиция още от 70-те години на ХХ век се подлага на критика и в редица публикации се предлага „по-широка“ приложимост, включително в хуманитарното познание на парадигмалния подход. Вж.: Handa, M., 1986; Ball, 1976; Kung, 2008; Дугин, 2002; ; Кънев, 2010; Кулчар-Сабо, 2004.

¹³ Х.Р. Яус, без да възприема парадигмалния подход, посочва, че в своите изследвания се е опирал на „модела“ на Кун, но подчертава, че в него появата на новото се разглежда като резултат на „външна“ причина и се „подценява функцията на въпроса и отговора при подготовката, утвърждаването и легитимирането на новото“, т.е. се пренебрегва „херменевтично очевидният факт“, че „първо трябва да се промени посоката на въпроса, за да се види нещо друго или, за да се открие нещо ново“ (Яус, 1998, с. 11 – 12). Така Яус, без специално да се занимава с този въпрос, показва подобно разбиране за същността на подхода на Т. Кун и за природата на парадигмите, разбиране, отразено и в настоящото изследване. То, както се надявам да стане ясно от текста, е и основата на сходните идеи за възможността от иновативно и развиващо се университетско хуманитарно образование „въобще“, особено в периоди на криза и „смяна на парадигмата“.

¹⁴ В този смисъл терминът *парадигма* се употребява още от Платон. В „Държавата“ той посочва, че идеалната държава вероятно има своя „образец“ („paradeigma“, „παράδειγμα“) в небесата (Платон, 1975, с. 451, 592в), а в „Тимей“ изтъква, че „демиургът“, „т.е. създателят на нещо“, в своята дейност винаги се ръководи от някакъв „образец“ („paradeigma“, „παράδειγμα“) (Платон, 1990, с. 479, 28а).

създаването на научните възгледи, идеи и концепции. Ето защо парадигмите обхващат големи периоди в съществуването на познанието, тяхната промяна е свързана с и води до качествено нови етапи в това съществуване, при които се утвърждават и качествено нови, включително противоположни на господстващите преди промяната обяснителни модели за същността и смисъла на действителността.

Разбирането на парадигмите като „модел“ („образец“), „матрица“ за осъществяване на философското, филологическото и социалното познание ги отличава от приравняването им с някои сродни познавателни явления като „светоглед“ („worldview“) и „стил на мислене“ („mindset“) (Crow, 2010, p. 21 – 22). Основната разлика се състои в това, че ако светогледът или стилът на мислене се отнасят до „познавателния образ“, който господства в общественото съзнание в даден исторически период, то парадигмалният модел определя „механизма“ за постигането на познавателни цели, т.е. той има не „описателен“ или не само „описателен“, а преди всичко „прескриптивен“ характер, очертаващ средствата, целите на познанието в един или друг исторически период, и по този е и „метод“ за постигане на ново знание и за неговото „представяне“ на „четящата“ (както би казал Яус (Яус, 1998, с. 45) публика.

Особено важно е да се посочи, че светогледът и стилът на мислене като „познавателен образ“ на съществуващото имат преди всичко статичен характер, представят го в „синхронен“ план, докато парадигмалните модели очертават „диахронността“, динамиката на познанието и както посочва Х.Р. Яус, „подготовката, утвърждаването и легитимирането на новото“ (Яус, 1998, с. 11)¹⁵ в неговото развитие. Определящото в рефлексивно-парадигмалния подход е това, че той дава възможност хуманитарното познание да се представи като процес на отрицание и надграждане (прекъсване на „продължителността“ и „кумулятивност“) в неговото съдържание. Така то „придобива“ своя вътрешна логика и подреденост, появата и смяната на едни или други идеи, тяхното съдържание и послания се „виждат“ през перспективата на цялостното му съществуване и еволюция, което от своя страна се превръща в методологична основа за предвиждане на бъдещото му развитие. В този план разглежда и метода на рецептивната естетика (рецептивно-литературния метод) и Х. Р. Яус, според когото „историчността на литературата се проявява именно в пресечните точки на диахронията и синхронията“, като по този начин, от една страна, „литературното произведение“ се поставя в необходимия „литературен ред“, а от друга – синхронният разрез през литературната продукция на една историческа точка във времето имплицира по необходимост и други разрези, предхождащи или следващи моментите в диахронията“, т.е. дава нещо ново за настоящето и бъдещето, тъй като „всяка синхронна система трябва да съдържа миналото и бъдещето си като неразделни структурни елементи (позоваване от Яус на Тинянов и Якобсон) (Яус, 1998, с. 67, 62, 68).

Възприемането на така очертаното разбиране на рефлексивния парадигмален подход, извеждащо като негова главна характеристика единството на прекъсването и кумулативността, създава основното му методологично и познавателно предимство в сравнение както с философско-методологичния историзъм, акцентиращо едностранно върху „приемствеността“ и върху съществуването на вечни, преминаващи от една в друга теория въпроси в различните етапи на развитието на хуманитарното познание (Strauss, 1975), така и с преобладаващото в съвременната литература схващане на парадигмалния подход, извеждащо като негова основна характеристика „парадигмалната промяна“ („paradigm shift“) (Handa, 1986).

4.2. Парадигмалният реконструктивен модел е свързан и с прилагането на специфичен, историософско-херменевтичен методологичен подход¹⁶, който се проявява в две методологични предписания: първото се възприема от идващата от Хегел диалектическа традиция и се състои в изискването за придържане към автентичните текстове и техния анализ. Обосновавайки своя

¹⁵ Самият Яус, макар че, както беше посочено, е използвал подхода на Т. Кун, по различни причини, на които няма да се спирам тук, не го възприема и предлага свой подход, който по-точно според него изразява механизма на изграждане и развитие на литературознанието – подход, първоначално определен от него като „рецептивна естетика“, а по-късно – като „литературна комуникация“. Основното в него е възприемането на идеята за методологична „реконструкция“ на историята и теорията на литературата и литературознанието (Яус, 1998, с.19 – 20).

¹⁶ Подробно за същността на херменевтиката и на приложението на херменевтичния подход в историческото познание Вж.: Гадамер, 1998, с. 538–570.

подход в изследването и преподаването на философията, известният немски мислител категорично защитава позицията, че единственият „сигурен“ източник за това „са самите философски произведения“, поради което, „ако искаме да изучим сериозно“ философското знание“, „трябва да се обърнем към самите тези източници“ (Хегел, 1982, с. 218).

Второто методологично предписание изисква не само основаване върху „автентичния текст“, но и отчитане на конкретните исторически социално-политически и духовни условия и влияния. Рефлексивният парадигмален подход изисква научното изследване и неговото преподаване и изучаване да се осъществява през призмата на единството на „четенето“ на оригиналните текстове и отчитането на тяхната „историческа“ обусловеност, и така да води до преодоляване както на „заплахата“ за разкъсването на „текста“ и „контекста“, така и до едностранното акцентирание върху контекстуалния или социологическия анализ. Необходимостта от отчитането на свързаността на литературния текст и историческия момент на неговото създаване е ядро на вече споменатата концепция на Х. Р. Яус за съобразяване с „историческия хоризонт на очакване“, чрез анализа на който се разкриват „историческото място и значението му в контекста на предавания от литературата опит“ (Яус, 1998, с. 62). По този начин реконструкцията, от една страна, се изгражда от позицията на „висотата на времето“, в което се прави, поради което е и „съвременна“ (актуална), и авторова, тъй като „освобождаването от пречестите случайности“ предполага намесата на автора и налагането на неговия собствен „обединяващ“ поглед върху съдържанието и „смисъла“ на научната теория. Тази позиция, както посочва Х.-Г. Гадамер, представяща „съвременната авторова гледна точка“¹⁷, е „същност“ и „преимущество“ на научното изследване в „хуманитарните науки“ (Гадамер, 1988, с. 571 – 572), и оценена през призмата на реконструктивния парадигмален модел, ако се използва терминологията на Бенедето Кроче, преодолява безплодността на традиционното „преповтаряне“ на вече съществуващи „коментари“ и създава база на научното знание и неговото преподаване и усвояване от обучаемите да бъде „живо“, да бъде свързано с живота, а „живият живот“ винаги е съвременният, актуалният живот (Кроче, 1998, с. 9, 29, 39; също Green, 2012, р. 84). Така представен, рефлексивният синоптичен парадигмален подход като „събира в едно“, както би се изразил Х.-Г. Гадамер, „собственото ни съвремие и дълбочината на неговото историческо съзнание“, създава възможност за постигане не само на знанието за миналото, но и за живия живот на съвременността, което е особено важно и което определя смисъла на човешкото познание – разкриване на „светлината на бъдещето“ (Гадамер, 1994, с. 209 – 210).

5. Като заключение на изложеното схващане за същността на рефлексивния синоптичен парадигмален подход мога да посоча, че подобно на Х. Р. Яус¹⁸ съм го „верификацирал“ в своята „осъвременена“ и собствено „авторска“ (а не преразказваща), „тълкуваща“ и „вживяваща се“ (Флоровски, 2006, с. 45 – 47), „ко-общуваща“ с „ползвателите“ – читатели и обучавани¹⁹,

¹⁷ Х. Р. Яус обръща специално внимание на тази позиция на Х.-Г. Гадамер, като я „адаптира“ към своя рецепетивно-литературен метод, посочвайки, че едно от неговите най-важни изисквания е да се осъществява осмисляне на литературния текст чрез включването му „в хоризонта на нашата съвременност“ и така в литературознанието се осъществява „реконструкция на хоризонта на очакване“ на чийто фон в миналото е създадено и възприето дадено произведение“, като се „посочва херменевтичната разлика между някогашното и сегашното разбиране на дадено произведение“ и се създава основата за разбирането на неговите „смисъл“ и „форма“, при което „разбирането не е репродуктивно, а продуктивно отношение“ (тук Яус цитира Х.-Г. Гадамер, Яус, 1998, с. 57 – 58, 60). В „Поетичният текст в смяната на хоризонта на разбирането“ тезата се доразвива, като „литературното произведение“ се разглежда не като превъплътено веднъж завинаги във времето на своето създаване, а като „партитура“, която трябва да бъде възпроизвеждана наново и наново от актуалния „интерпретатор“ – читател, литературен критик или преподавател в университета (Яус, 1998, с. 241 – 243, 254 – 255).

¹⁸ Във вече цитираната статия *Historia calamitatum et fortunatum merum*, или: *Смяна на парадигмата в литературознанието*“ Яус специално посочва, че той вижда като главен резултат от своята изследователска работа това, че успява да предложи и реализира „една преориентация на проблемите“, или „смяна на парадигмата в литературознанието“, която е „експериментирана“ с приятели и ученици и разработена въпреки непрекъснатите критики“ (Яус, 1998, с. 10).

¹⁹ Тук отново ще се „позова“ на Х. Р. Яус, който извежда като един от главните акценти в своя литературно-реконструктивен метод новата интерпретация на ролята на „читателя“ – от „пасивна“, на „адресат“, тя трябва да се разглежда като „активна“. „В триъгълника автор-произведение-публика – посочва той – последната не е само пасивната част, обикновена верига от реакции, тя самата е енергия, създаваща отново

научноизследователска и преподавателска работа за изследване на политологичното познание, както и в курсовете по философия на политиката, теория на политиката и история на политическите учения, изучавани в специалност „Политология“ във Философски факултет на ЮЗУ „Н. Рилски“. В монографията „Парадигми и доктрини в европейската политическа мисъл“²⁰ и в редица статии и доклади за научни конференции се обосновава и доказва идеята за евристичността на рефлексивния синоптичен парадигмален подход при изследването на политологичното познание и при неговото преподаване в университета, реализираща се чрез предлагането на два познавателни „ключа“. Първият е методологично-парадигмален, вторият – съдържателно-аналитичен („матричен“). В методологичен план главното е представянето на политическото знание през призмата на съществуването на три парадигми, формиращи се на основата на различното решение на въпроса за съществуването на политиката в обществото. При първото решение причината за съществуването на политиката се търси и намира във от човешкото общество – в присъщата на „естеството“ всеобща хармония („космичност“) на съществуващото или в предопределената от творческата сила на Бога същност и структура на света. На основата на това решение се формира и политическата парадигма, която се определя като космологично-теологична. При второто решение причината вече е вътрешно присъща на обществото и от човека и развитието на неговите творчески възможности зависи какъв ще бъде обликът на политическата организация, а и на обществената система и света, в който той ще живее. Така се формира социално-хуманистичната политическа парадигма. Третото решение е опит да се обединят смисловите „ядра“ на предишните две, като причината за съществуването на политическото се търси в постигането на „синтез“ между общество и природа, основан на човешкия разум, и установяването не на „предопределена“, а на „изградена“ хармония в света като цяло, в обществото и в неговата политическа система в частност. Формулирането на това решение предполага и утвърждаването на последната, съвременната политическа парадигма, която може да се определи като космологично-хуманистична. Така, от една страна, политическата мисъл „придобива“ своя вътрешна логика и подреденост, появата и смяната на едни или други политически идеи, тяхното съдържание и послания се „виждат“ през перспективата на цялостното съществуване и еволюцията на политическото знание, на неговото приложение в практиката на обществото, което е предпоставка и възможност да се предвидят бъдещите му (от гл. т. на сегашното настояще) посоки на развитие, а от друга, се преодолява първо, простата „хронология“ в изложението и преподаването на политическото знание;²¹ второ, субективизмът при определянето на някакъв „обединяващ“ критерий – например „класичността“ или „модерността“.²² С не по-малка евристичност, отново подобно на подхода предложен от Х. Р. Яус²³, е заредено приложението на рефлексивния синоптичен парадигмален подход в

историята.“ Ето защо „животът“ на литературното произведение е „немислим без активното участие на неговия адресат“, „без интеракцията между автор и публика“, което от своя страна обуславя „комуникативния характер“ на литературата и „диалогичността“ на връзката между „произведение и получател (читател)“ с неговия „читателски опит“, ситуиран в актуалната житейска среда и практика (Яус, 1998, с. 45, 42, 46; с. 241 – 243, 251 – 252).

²⁰ Манов, Б., Парадигми и доктрини в европейската политическа мисъл. Теория и история на политологичната историография. Благоевград, УИ „Неофит Рилски“, 2014, 358 с.

²¹ Какъвто е подходът в повечето български изследвания на историята на политическата мисъл, като Дачев, 1999; Иванов, 2002, Янков, 1999.

²² Пример за трудно „удържимите“ критерии за а) „класичност“ може да се види в „Класици на политическото мислене“ (Майер, Денцер, 2009), също в *History of Political Philosophy* (Strauss, Cropsey, 1987); б) „модерност“ в: Тодоров, 2001; също в Skinner, 1978. По повод на „класичността“ в традиционната литературна теория и историография Х. Р. Яус посочва, че на основата на този критерий в публикациите и университетските курсове, като „случайно попаднали екскурси“, по хронологичен ред се подреждат „големите автори“, а „по-незначителните“ отстъпват и „биват смествани в междинните пространства“ (Яус, 1998, с. 28 – 29).

²³ Яус продължава самооценката на предложението от него нов подход в литературознанието, като изтъква, че не по-малка е значимостта му за „реформирането на висшето образование“, чиято същност се проявява главно в това, че постиженията на научните изследвания – създадените „нови теории“, се „трансформират в нови модели на обучение“, при което специално за обучението в областта на литературознанието „реформата“ се основава на реконструирането „на иманентния хоризонт на очакване“ и „на обществения хоризонт на познанието“, които са предпоставка за започване на „разработване на реформаторски модели

„пропедевтичен“ план – при преподаването и изучаването на политическото знание от студентите в университета. Подходът създава обективната логическа основа за изграждането на цялостен и вътрешно непротиворечив модел за съществуването и динамиката на политологичното познание, като по този начин „появата“ на една или друга теория на даден политически мислител се обяснява не с действието на „случая“ или на „гения“, а като интелектуален израз на изискванията на съществуващата в дадения конкретно-исторически етап политологична парадигма. Това дава възможност „четящата публика“, като познава същността на съответната парадигма, не да „преобръща“ цялото съдържание на изучаваната теория, а да отсее „зърното“ от „плевата“ и да достигне до и да разкрие същностното, „вечното“ и прогностичното в нея. На основата на този подход се създава възможност за „изработване“ на „матрица“ на политическото,²⁴ чрез която то се представя като състоящо се от няколко взаимопроникващи се съдържателно-функционални ядра (Дугин, 2004, с. 13 – 25; Шмитт, 1992, с. 37 – 42), които се обхващат в политическите учения през призмата на няколко взаимопроникващи се основни проблемни кръга. Първият разкрива причините и механизмите (начина) на възникването на политиката и на нейната основна проява – държавата. Вторият се проявява в определянето на същността и смисъла (целта) на съществуването на държавата и изработването на проект за развитие на обществото. Третият – в разрешаването на проблема за политическата власт и за принципите и критериите при определянето на нейните субекти и отношенията между тях по повод на властта и в обществото. Четвъртият – в мястото на законите в обществото и изясняването на съдържанието и йерархията на формите на държавното устройство. Петият – в ролята на държавата в управлението на социалните отношения и изграждането на социалната структура на обществото (управление на неравенствата). Шестият – в изграждането на система от ценности, които да формират общностно съзнание и колективна идентификация на гражданите на държавата (Манов, 2014, с. 26 – 27). Така „евристичността“ на синоптичния парадигмален подход намира израз не само в изработването на общата обяснителна схема при изучаването на политическото знание, но и при разкриване на съдържанието на отделните политически концепции, което дава огромни възможности за осъществяване не на „възпроизвеждащ“, а на „мисловен“, „творчески“ изследователски и включително „виртуален“ образователен процес.

Мисля, че казаното и „показаното“ за рефлексивния синоптичен парадигмален подход, сравнението му с литературоведския подход на Х.Р. Яус, разкриващо, че литературознанието има необходимост и дава място на творчеството и новаторството, ми дават основание да направя извода, че той е един и иновативен, и „ефективен“ изследователски и пропедевтичен подход, чието приложение при отчитането на съответните специфики не само в политологичното, но и в целия спектър на хуманитарното и социалното познание и образование²⁵, би дало възможност не

за обучение по литература“, предназначени за „нов тип гимназиални учители по литература“ (Яус, 1998, с. 11, 20).

²⁴ Подобна идея може да бъде намерена в статията на Х. Р. Яус „Теория на жанровете в литературата през Средновековието“, в която той (както и в „Поетичният текст в смяната на хоризонта на разбирането“) не само доразвива своята концепция за рецептивната естетика в концепция за литературната комуникация, но и „верифицира“ нейното приложение като метод на иновативното литературознание. Предлага като негов аналитичен „механизъм“ („матрица“) литературния „жанр“, който се схваща като споделена от читателя „система от норми“, сред които централно място заема „жанровата доминанта“. Приложението на тази „система“ към литературния текст дава възможност на „публиката“ (читателят, критикът, преподавателят) да достигне отвъд „традиционното репродуциране“ на „жанрообразуващата поредица от текстове“, като го разбере през призмата на мястото му в „историческата система“ на съответния литературен жанр („жанрово обусловена комуникативна система“) (Яус, 1998, с. 168 – 169, 186).

²⁵ Трябва специално да посоча, че единствено познатите ми изследвания в българската хуманитаристика, осъществени през призмата на парадигмалния подход, но в теоретико-исторически, а не и в пропедевтичен план, са монографиите на А. Кънев „Западната философия: парадигми, революции, перспективи“ и „Теория на философското развитие“ (Кънев, 2005; Кънев, 2010). В литературознанието според мен като опит, отново главно в теоретико-исторически план (за известно преодоляване на „традиционната хронология“ с посочените нейни теоретични и образователни недостатъци), може да се разглеждат публикациите на Светлозар Игов и по-конкретно „История на българската литература“, но при съобразяването с изричната уговорка, че в тях авторът предлага подход, невъзприемащ не само парадигмалния, но и литературнокомуникативния подход на Х. Р. Яус (вж. Игов, 2002).

само за тяхното „спасяване“ и запазването им в българските университети, но и за утвърждаването и развитието им като едно от най-необходимите и перспективни направления на съвременния комуникативен изследователски и образователен процес.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Ангелов, А. (2005)** Херменевтичният морал, <https://litenet.bg/publish11/avangelov/jauss.htm> , (20.09.2021) (*Angelov, A.*, Hermenevtichniyat moral, <https://litenet.bg/publish11/avangelov/jauss.htm>, (20.09.2021).
- Гадамер, Г.-Г (1988)** Истина и Метод. Основы философской герменевтики. Москва: Прогресс (*Gadamer, G.-G.*, Istina i Metod. Osnovay filosofskoy germeneytiki. Moskva: Progress).
- Гадамер, Х.-Г (1994)** История и херменевтика. София: Гал-Ико (*Gadamer, H.-G.*, Istoriya i hermenevtika. Sofiya: Gal-Iko).
- Гинев, Д. (1986)** Модели на научното развитие. София: Наука и изкуство (*Ginev, D.*, Modeli na nauchnoto razvitiye. Sofiya: Nauka i izkustvo).
- Дачев, Л. (1999)** История на политическите и правните учения. Дял I. София: Свидя (*Dachev, L.*, Istoriya na politicheskite i pravnite ucheniya. Dyal I. Sofiya: Svida).
- Дугин, А. (2002)** Эволюция парадигмальных оснований науки. Москва: Артогея (*Dugin, A.* Evolyutsiya paradigmalnyayh osnovaniy nauki. Moskva: Artogeya).
- Дугин, А.Г. (2004)** Философия Политики. Москва: Арктогея (*Dugin, A.G.* Filosofiya Politiki. Moskva: Arktogeya).
- Иванов, Д (2002)** От Платон до Мил. Пловдив: Призма (*Ivanov, D.* Ot Platon do Mil. Plovdiv: Prizma).
- Игов, С. (2002)** История на българската литература. София: Сиела (*Igov, S.* Istoriya na balgarskata literature. Sofiya: Siela).
- Кроче, Б. (1998)** Теория и история историографии, Москва: Школа „Языки русской культуры“ (*Kroche, B.*, Teoriya i istoriya istoriografii, Moskva: Shkola “Yazyki russkoy kulyturay”).
- Кулчар-Сабо, Е. (2004)** Субект и езиковост: „Късно-модерната“ парадигма и контурите на една интегративна история на литературната модерност, <https://grosnipelikani.net/modules.php?name=News&file=article&sid=124> (20.09.2021); (*Kulchar-Sabo, E.*, Subekt i ezikovost: „Kasno-modernata“ paradigma i konturite na edna integrativna istoriya na literaturnata modernost, <https://grosnipelikani.net/modules.php?name=News&file=article&sid=124> (20.09.2021)).
- Кун, Т. (1996)** Структура на научните революции. София: Д-р Петър Берон (*Kun, T.*, Struktura na nauchnite revolyutsii. Sofiya: D-r Petar Beron)
- Кънев, А. (2005)** Западната философия: парадигми, революции, перспективи. Т.1-2. София: Идея (*Kanev, A.* Zapadnata filosofiya: paradigmi, revolyutsii, perspektivi, T.1-2. Sofiya: Ideya).
- Кънев, А. (2010)** Теория на философското развитие. София: УИ Св. Кл. Охридски (*Kanev, A.* Teoriya na filosofskoto razvitiye. Sofiya: UI Sv. Kl. Ohridski)
- Майер, Х., Денцер, Х. (2009)** Класици на политическото мислене, прев. от немски език, Съст.: Ханс Майер, Хорст Денцер, София: НБУ, т. I, (Klasitsi na politicheskoto mislene, prev. ot nemski ezik, Sast.: Hans Mayer, Horst Dentser, Sofiya: NBU, t. I)
- Майер, Х., Денцер, Х. (2010)** Класици на политическото мислене, прев. от немски език, Съст.: Ханс Майер, Хорст Денцер, София: НБУ, т. II (Klasitsi na politicheskoto mislene, prev. ot nemski ezik, Sast.: Hans Mayer, Horst Dentser, Sofiya: NBU, t. II)
- Маркс, К. (1985)** Капиталът. Т. 1, Предговор към първото издание. – В: Карл Маркс и Фридрих Енгелс, Избрани произведения в десет тома, Т. 9, София: Партиздат (*Marks, K.* Kapitalat, t. 1, Predgovor kam parvoto izdanie. V: Karl Marks i Fridrih Engels, Izbrani proizvedeniya v deset toma, T. 9, Sofiya: Partizdat).
- Панчева, Е., Личева, А., Янакиева, М. (2005)** Теория на литературата. От Платон до постмодернизма. София: Колибри (*Pancheva, E., A., Licheva i M., Yanakieva.* Teoriya na literaturata. Ot Platon do postmodernizma, Sofiya: Kolibri).
- Платон (1975)** Държавата. София, Наука и изкуство (*Platon, Darzhavata.* Sofiya, Nauka i izkustvo).
- Платон (1990)** Тимей. Диалози. Т.4. София: Наука и изкуство (*Platon, Timey. Dialozi. T.4.* Sofiya: Nauka i izkustvo).

- Тодоров, А. (2001)** Модерната политическа мисъл. София: НБУ (*Todorov, A. Modernata politicheska misal. Sofiya: NBU*).
- Флоровски, Г. (2006)** Християнство и култура, София (*Florovski, G. Hristiyanstvo i kultura: Sofiya*)
- Хегел, Г.В.Ф. (1982)** История на философията, Т.1, София: Наука и Изкуство (*Hegel, G.V.F., Istoriya na filosofiyata, T.1, Sofiya: Nauka i Izkustvo*).
- Шмитт, К. (1992)** Понятие политическо. // *Вопросы социологии* №1, с. 37 – 42; (*Shmitt, K. Ponyatie politicheskogo, Voprosay sotsiologii №1, s. 37 – 42*).
- Янков, Г. (1999)** Политологичната мисъл от древността до наши дни. София: УИ Стопанство (*Yankov, G. Politologichnata misal ot drevnostta do nashi dni. Sofiya: UI Stopanstvo*).
- Яус, Р. (1998)** Исторически опит и литературна херменевтика, София: УИ Св. Климент Охридски (*Yaus, R., Istoricheski opit i literaturna hermenevtika, Sofiya: UI Sv. Kliment Ohridski*).
- Ball, T. (1976)** From Paradigms to Research Programs: Toward a Post-Kuhnian Political Science. *American Journal of Political Science*, University of Wisconsin Press, pp. 151 – 177.
- Crow, K. (2010)** The Use and Abuse of “Paradigm” – From Kuhn to Kung, https://www.academia.edu/9555944/The_Use_and_Abuse_of_Paradigm_From_Kuhn_to_Kung, (20.09.2021).
- Fodor, J.A. (2003)** Hume Variations. New York: Oxford University Press.
- Green, J. (2012)** On the Difference Between a Pupil and a Historian of Ideas, In: *Journal of the Philosophy of History*, 6 (2014), pp. 84 – 110, https://www.polisci.upenn.edu/sites/default/files/Green-DifferencePupHist_1.pdf, (20.09.2021).
- Handa, M. L. (1986)** Peace Paradigm. Transcending Liberal and Marxian paradigm. University of Toronto, Canada.
- Kung, H. (2008)** Islam: Past, Present & Future. Oxford: One world Publications
- Laslett, P. (1956)** „Intoduction“ in Philosophy, Politics and Society, ed., Laslett, P., First Series, Oxford, Basil Blackwell.
- Rorty, R. (1984)** The Historiography of Philosophy: Four Genres. In: Rorty, R., J. B. Schneewind and Quentin Skinner, eds. *Philosophy in History*. New York: Cambridge University Press, pp. 49 – 76.
- Skinner, Q. (1969)** Meaning and Understading in the History of Ideas. In: *History and Theory*, Vol. 8, № 1, Blackwell Publishing, p. 22, 52, <https://www.jstor.org/stable/2504188> (20.09.2021).
- Skinner, Q. (1978)** The Foundations of Modern Political Thought. Cambridge University Press
- Skinner, Q. (2002)** Visions of Politics: Volume 1: Regarding Method, Cambridge, Cambridge University Press.
- Strauss, L. (1975)** The Three Waves of Modernity. In: *Political Philosophy. Six Essays by Leo Strauss*, ed. H. Gildin, Indianapolis and New York, Bobls Merrill and Pegasus.
- Strauss, L., Cropsey, J. (1987)** History of Political Philosophy. Third Edition., Edited by Strauss, L., Cropsey, J. , The University of Chicago Press.